

Т. Борсяк. Роль українського еміграційного спортивного руху у формуванні національної ідентичності

Як нація не може існувати без спорту та спортивних героїв, так і історія нації не може існувати без національної спортивної історії¹. Український спорт має давні традиції. Своєрідним феноменом світового спорту був спортивний рух українських емігрантів на теренах європейських країн. Головною метою функціонування організованих спортивних структур української еміграції в Чехо-Словаччині, Польщі, Німеччині та Австрії було піднесення патріотичного та морального духу військовополонених та біженців, єднання української молоді та її спілкування в українському середовищі.

Наявність змістовних публікацій сучасних дослідників² свідчить про поглиблений інтерес до вивчення історії спортивного руху серед українців в еміграції.

Джерелом для такого вивчення є документи, що утворилися під час утворення та функціонування таборів українських військовополонених та інтернованих в країнах Європи, численних громадських-політичних, освітніх та спортивних організацій української еміграції. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України) зберігає документи про спортивні звитяги українських емігрантів у ф. 1078 Головне управління Генерального штабу Української Народної Республіки за 1918-1930 рр., ф. 3520 Команда Української бригади в м. Німецьке Яблонне (Чехо-Словаччина) за 1919-1921 рр., ф. 3521 Український військовий табір в м. Йозефові (Чехо-Словаччина) за 1920-1925 рр., ф. 3835 Організація української націоналістичної молоді «Січ» мм. Львів, Рівне за 1941 р., ф. 3899 Український студентський спортивний клуб в м. Празі (Чехо-Словаччина) за 1921-1928 рр., ф. 3905 Центральний союз українського студентства (ЦесУС) в м. Празі (Чехо-

Словаччина) за 1921-1939 рр., ф. 3947 Петрів Всеволод Миколайович (1883-1948) — генерал-хорунжий армії та військовий міністр УНР, викладач Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі, дійсний член НТШ за 1921-1941 рр., ф. 4016 Спілка українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) в м. Празі (Чехо-Словаччина) за 1919-1939 рр., ф. 4360 Союз українського сокільства за кордоном мм. Подебради, Прага (Чехо-Словаччина) за 1931-1935 рр., ф. 4361 Руханкове товариство «Український сокіл» у м. Подебрадах (Чехо-Словаччина) за 1924-1934 рр., ф. 4369 Спортивний клуб «Запоріжжя» у м. Варшаві (Польща) за 1938-1939 рр., ф. 4374 Руханкове товариство «Січ» у м. Подебрадах (Чехо-Словаччина) за 1926-1933 рр., ф. 4378 Центральний допомогий комітет української еміграції у м. Празі (Чехо-Словаччина) за 1919-1939 рр., ф. 4379 Боберський Іван (1873-1947) — педагог, діяч ЗУНР-ЗОУНР, голова товариства «Сокіл-Батько» у м. Львові, повноважний представник ЗУНР у США і Канаді за 1911-1944 рр., ф. 4390 Союз українських студентських організацій в Німеччині та м. Данцігу за 1924-1931 рр., ф. 4404 Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м. Фрайштадті (об'єднаний фонд) (Австрія) за 1914-1918 рр., ф. 4406 Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м. Раштаті (об'єднаний фонд) (Німеччина) за 1915-1918 рр., ф. 4418 Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м. Зальцведелі (об'єднаний фонд) (Німеччина) за 1915-1919 р., ф. 4433 Сірополко Степан Онисимович (1872-1959) - державний діяч, бібліограф, педагог, міністр народної освіти Директорії УНР, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі, Української господарської академії в м. Подебрадах, ф. 4465 Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція) за 1901-1948 рр.

Більшість цих фондів належать до так званого «Празького архіву» — празької української колекції архівних документів, що прибула до Києва у жовтні 1945 р. і була розміщена в Спеціальному відділі таємних фондів

Центрального державного історичного архіву УРСР (ЦДІА УРСР). Еміграційні документи спочатку були розбиті на понад 280 фондів. Фонди за номерами 3520, 3521, 3899, 3905, 4016 зазначені у Переліку документальних матеріалів Відділу таємних фондів, отриманих із Чехословацької Республіки, надісланого Центральним державним архівом Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР) до ЦДІА УРСР від лютого 1960 р. Фонди 3520, 3521, 3905, 3947, 4016, 4360, 4361, 4369, 4374, 4379, 4390, 4404, 4406, 4418, 4465 занесені до Переліку фондів Відділу республіканських установ ЦДАЖР УРСР, надісланого до ЦДІА УРСР після присвоєння архівом номерів фондів від 6 січня 1962 р.³.

Аналіз справ вищезазначених фондів показав, що документи половини вищезазначених фондів були розсекречені у 1994 р. П'ять фондів розсекречено у 1995 р., інші — в 1990-1992 рр. Про переведення документів на відкрите зберігання можна дізнатися з підсумків роботи ЦДАВО України за 1994 р.: «розсекречені документи своєчасно готувалися і передавалися на ремонт, реставрацію, опрацю, в першу чергу — це празькі фонди, на які постійно великий попит дослідників читального залу архіву»⁴.

У розвитку українського спорту за межами українських земель у період з 1916 по 1941 р. умовно можна виділити такі напрями: спортивно-гімнастичний рух в таборах військовополонених та інтернованих, спортивний рух студентів-українців, сокільство та пластовий спортивний рух.

Вперше український еміграційний спортивний рух, як помітне явище, виникає у таборах для військовополонених. Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. багато українців, що служили у російській та австро-угорській арміях, опинилися в таборах для військовополонених, розміщених на території Німеччини, Австро-Угорщини та інших країнах. Через наполегливу діяльність українських політичних організацій полонені українці були сконцентровані в окремі табори: впродовж 1914-1917 рр. їх було переведено до таборів Фрайштадт, Дуна-Сердагель, Йозефштадт – в Австро-Угорщині та Раштат,

Весляр, Зальцведель і Ганновер-Мюнхен – у Німеччині. Досить докладно картину життя українців-воjakів російської армії в полоні відображають документи фондів таборів військовополонених на території Австрії та Німеччини.

Завдяки діяльності просвітницьких гуртків, культурних осередків у свідомості полонених українців відбувалися кардинальні зміни, які уможливили появу в середовищі справжніх патріотів, готових зі зброєю в руках виступити на захист своєї батьківщини⁵. В таборах проводилася велика військово-патріотична робота, створювалися січові організації з відповідними статутами. Січові товариства об'єднували найактивніших і національно свідомих полонених українців. Молодь об'єднувалася у руханково-спортивні товариства.

Перше товариство під назвою «Січ» ім. гетьмана П. Дорошенка було утворено в липні 1916 року в таборі м. Фрацштадта. У грудні табір нараховував 12 тисяч осіб. Навесні 1915 р. їх число збільшилося до 18 тисяч, а згодом – до 32 тисяч скитальців⁶.

Фонд 4404 Організації українських націоналістів в таборі військовополонених у м. Фрайштадті (Австрія) (об'єднаний фонд) містить документи товариства «Січ», серед яких – статут; протоколи засідань старшини, загальних зборів Товариства; звіти про діяльність; фінансові книги, особові рахунки про сплату членських внесків, заяви про вступ, списки членів товариства. Одним із завдань цього товариства була підготовка інструкторів-січовиків для організації руханкових товариств після очікуваного повернення в Україну: «Мета товариства виховувати з своїх членів свідомих горожан України, розвивати почуття обов'язку, служити українському народові всюди й завжди тут у полоні, а головне на рідній землі...Способи досягнення мети ведення гімнастичних вправ і спортивних забав...» (ф. 4404, оп. 1, спр. 297).

Подібні завдання стояли і перед руханково-спортивними гуртками в таборах на території Німеччини. У ЦДАВО України зберігаються ф. 4406 Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м. Раштаті

та ф. 4418 Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м. Зальцведелі. До фонду 4404 увійшли документи створеного у м. Раштаті товариства «Запорозька Січ» I-го запорозького полку ім. Т. Шевченка: статут товариства (ф. 4406, оп. 1, спр. 134); присяга членів товариства (ф. 4406, оп. 1, спр. 135); списки членів товариства (ф. 4406, оп. 1, спр. 139-143). Зберігся текст присяги січовиків: «Перед тобою, Україно і весь український народ, по старому козацькому звичаю присягаємо: чесно, вірно й хоробро служити Тобі, Україно, під цим прапором та під ним по всім силам боронити Тебе, не опускати цього прапора в жодному случаю, з ворогами ніколи не входити в змову, лише завзято їх поборювати...» (ф. 4406, оп. 1, спр. 135).

Фонд 4418 містить статут товариства «Запорізька Січ» в таборі м. Зальцведелі, в якому зазначено, що «Товариство називається Запорожська Січ а найблизчим призначенням є: плекати гімнастику, спортові забави та створити огневу таборову сторожу в таборі українських полонених в Зальцведелі... Гімнастика й спортові забави виробляють у січовиків бадьорість духа, побратимість (товариську дружбу), строгій послух для своїх рішень і своєї виборної старшини...» (ф. 4418, оп. 1, спр. 104, арк.1-3). Серед документів фонду також є список членів гімнастичного товариства «Січ» (ф. 4418, оп. 1, спр. 106, арк. 97-104, 123-126).

Визвольна боротьба українського народу у 1917-1919 рр., на жаль, не увінчалась перемогою, внаслідок чого десятки тисяч молоді, переважно бійців Армії Української Народної Республіки та Української Галицької армії, опинилися в еміграції. Умови в таборах інтернованих українських вояків були надзвичайно складними. Тим не менше, в таборах ведено військовий вишкіл, створювалися курси для неписьменних тощо. Спортивно-руханковий рух також мав свій розвиток.

Перший спортивний гурток виник на території Чехословацької республіки у м. Німецьке Яблонне, в таборі якого опинилися вояки частин Української Галицької армії. Українські частини були організовані в Українську бригаду в

ЧСР.

У фонді 3520 Команда Української бригади в м. Німецьке Яблонне (Чехо-Словаччина) зберігаються статuti спортивного гуртка «Україна» (ф. 3520, оп. 2, спр. 480) та його тенісної секції; статут спортивного товариства в м. Ліберцях, метою якого «є плекання і розповсюдження спорту (всякого рода, як копаного м'яча, легка і тяжка атлетика, лижнарство, лещети) серед української молоді, через відбування всякого рода змагань і виступів в таборах Ліберець...» (ф. 3520, оп. 2, спр. 481). Також у фонді містяться звіт про роботу та щоденник спортивного гуртка «Україна» (ф. 3520, оп. 2, спр. 482), листування про участь у змаганнях, святкові виступи тощо (ф. 3520, оп. 2, спр. 483). Впродовж 1920-1921 рр. у таборі було проведено ряд змагань, які засвідчили про неабиякий рівень спортивних досягнень. У жовтні 1921 р. табір в м. Німецьке Яблонне припинив своє існування.

Частина українських вояків знаходилась в чеському таборі у м. Йозефові. Спортивне життя в цьому таборі не було таким активним, як у м. Німецьке Яблонне. Та й умови для життя були надзвичайно складними. Однак, і тут було багато прихильників спорту, які у вересні 1920 р. утворили спортивний гурток, метою якого було «плекання і розповсюдження всякого рода спорту серед української суспільності...» (ф. 3521, оп. 2, спр. 189). Протоколи засідань Українського спортивного гуртка у таборі м. Йозефова (ф. 3521, оп. 2, спр. 190, 191, 192), списки членів гуртка (ф. 3521, оп. 2, спр. 193) і його майна (ф. 3521, оп. 2, спр. 194) та описання вправ копаного м'яча (футбол) (ф. 3521, оп. 2, спр. 192) зберігаються серед документів фонду 3521 Український військовий табір в м. Йозефові (Чехо-Словаччина).

Крім Німеччини, Австрії чи Чехословаччини український еміграційний спорт розвивався і на польській території. Так, у 1921 р. в таборі в м. Стрільково було відкрито «спортивну гімназію». Наприкінці літа 1922 року інтернованих табору Стрільково було переведено до інших польських таборів - Каліш і Щипйорно. У цих таборах захоплення спортом було не меншим. Відомо, що

спочатку ініціативною групою було зорганізовано "Старшинський Спортовий Гурток 2-ої стр. Волинської дивізії". Було утворено футбольну команду, товариство "Сокіл", "Гімнастично-фехтувальну Школу 3-ої Залізної дивізії" та інші спортивні гуртки. Підкреслимо, що спортивний рух в таборі був достатньо впорядкованим. Популярністю користувались таборівці першості з волейболу, боротьби, футболу тощо.

Однією із багатих на події сторінок в історії українського спортивного руху на чужині стало міжвоєнне двадцятиліття. Друга хвиля в історії української еміграції була наймасштабнішою за чисельністю та широтою представництва в ній громадян з різних куточків українських земель. Саме у цей період в українському еміграційному спорті чітко вирізнилося кілька напрямів: студентський спортивний рух, сокільський рух та молодіжний рух, пов'язаний із організаціями «Січ», «Пласт».

Центрами українського студентського руху стають чеські Прага та Подєбради. Тут існували вищі школи для українців - Український Вільний Університет, переведений у жовтні 1921 року із Відня до Праги, Українська Господарська Академія (УГА) в Подєбрадах (з 1922 р.) та Український високий педагогічний інститут ім. Драгоманова у Празі (з 1925 р.), що утримувалися на кошти Міністерства закордонних справ Чехо-Словаччини. Саме у цих навчальних закладах утворюються перші українські спортивні товариства. Документи, що утворилися у процесі функціонування цих закладів також зберігаються у ЦДАВО України: ф. 3859 Український вільний університет в м. Празі (Чехо-Словаччина) за 1921-1945 рр., ф. 3795 Українська господарська академія в м. Подєбрадах, м. Подєбради (Чехо-Словаччина) за 1922-1941 рр. та ф. 3972 Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в м. Празі (Чехо-Словаччина) за 1923-1944 рр. Приміром, у фонді 3795 відклалися документи Спортивного товариства «Січ» при Українській господарській академії: статут товариства від 1926 р. (ф. 3795, оп. 5, спр. 742, арк. 1-4), книга обліку сплати членських внесків та касова книга товариства (ф. 3795, оп. 5, спр. 743, арк. 1-

44). Також у фонді зберігаються документи Клубу українських олд-скаутів за 1927 р. (ф. 3795, оп. 5, спр. 768, арк. 1-7).

Ще у 1920 р. українськими студентами було створено Український студентський спортивний клуб (УССК). У фонді 4378 Центральний допомогивий комітет української еміграції у м. Празі (Чехо-Словаччина) є інформація про заснування спортивного клубу (ф. 4378, оп. 1, спр. 2, арк. 135-136). У документах фонду відклалися списки членів клубу за 1922 р. (ф. 4378, оп. 1, спр. 2, арк. 133-134) та лист голови клубу, з якого можна дізнатися: «УССК зрозумівши, що спортові товариства відіграли чи не найавжливішу роль в будові державного організму у не одного з теперішних вже державних народів, не виключає також, що і українському народу прийдеться вспупити в сліди останніх та перейти фазу може ще тяжшої боротьби за самостійність та незалежність нашої держави... УССК постановив створити основу для українського національного спорту... Вишколювання по усім правилам європейської спортивної техніки солідних українських спортових інструкторів, які мають повернутися у рідний край з призначенням зорганізувати там український національний спорт та примінити до домашніх обставин набуте на чужині спортове знання...» (ф. 4378, оп. 1, спр. 2, арк. 131-132). У цьому гуртку крім занять легкою атлетикою, плаванням, футболом та тенісом, проводились теоретичні заняття, організовувались змагання з чеськими командами.

Документи власне клубу сформовані у 15 справ фонду 3899 Український студентський спортивний клуб в м. Празі (Чехо-Словаччина) за 1922-1928 рр. Серед них — протоколи загальних зборів клубу (ф. 3899, оп. 1, спр. 1), звіт про діяльність клубу (ф. 3899, оп. 1, спр. 2); списки та анкети членів клубу (ф. 3899, оп. 1, спр. 4, спр. 15); посвідчення та списки членів тенісної спортивної секції; протоколи сходів волейбольної та футбольної секцій (ф. 3899, оп. 1, спр. 9). Крім іншого, фонд містить статут Українського союзу копаного м'яча (футбол) (ф. 3899, оп. 1, спр. 14, арк. 5-8). Листування з українськими спортивними гуртками в Празі, Подебрадах, Центральною спілкою українського студества,

Українською спортивною радою у Львові, членами клубу про участь у спортивних змаганнях (ф. 3899, оп. 1, спр.спр. 7, 11) також є цінним джерелом для вивчення спортивного руху на чужині.

1923 р. у м. Празі був створений Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС). У 1924 р. був прийнятий статут союзу. ЦЕСУС об'єднував українські студентські організації в еміграції і Західній Україні та захищав інтереси українського студентства, давав їм можливість брати участь у різних міжнародних студентських заходах. У січні 1923 року при Союзі українського студентства була сформована «спортова референтура»: утворення декількох українських спортивних клубів викликало потребу в координації їх діяльності. У фонді 3905 Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) в м. Празі зберігаються листування з студентськими та спортивними товариствами про спортивні змагання, фізичне виховання молоді (ф. 3905, оп. 1, спр. 7, арк. 15, 26-27, 46-48, 52-53, 60-69, 78, 88-94, 98-104, 109-110, 113-115), підготовку до міжнародної Олімпіади в Римі (1926 р.), асигнування коштів на видання збірника спортивного життя студентів тощо (ф. 3905, оп. 2, спр. 157, арк. 9, 26-26, 113-114); чернетки статей з історії українського спорту — «Перед студентською Олімпіадою», «Генеральний план Першої загальної університетської Олімпіади мистецтва, науки та спорту в Римі 1926 р.», «Спортивне товариство «Довбуш» у Чернівцях», «Українська студентська Олімпіада в Подєбрадах в жовтні 1925 р.», «Міжнародний олімпійський конгрес 1925 р.», «Легкоатлетичні змагання в Подєбрадах — футбольний матч у Празі» (ф. 3905, оп. 2, спр. 140).

В середині 1920-х років українські студентські товариства, що діяли на території Німеччини, були об'єднані в Союз українських студентських організацій. Документи цього союзу (ф. 4390 Союз українських студентських організацій в Німеччині та м. Данцігу) також знаходяться на зберіганні в ЦДАВО України. Серед документів фонду — листування союзу з генеральним секретарем Міжнародного університетського олімпійського комітету про

підготовку до I-ої міжнародної олімпіади науки та спорту в Римі 1924 р. (ф. 4390, оп. 1, спр. 4, арк. 72-73), організаціями в Берліні про II-гу міжнародну університетську олімпіаду в Римі 1926 р., метою «якої є удосконалення людини в фізичному та духовному відношенні...» (ф. 4390, оп. 1, спр. 13, арк. 40-42). Фонд 2292 Спільна Кам'янецька юнацька школа УНР, м. Кам'янець-Подільський Подільської губернії, Станіславів (Галичина) містить статут Українського пластично-спортивного гуртка при 6-ій стрілецькій дивізії, який утворився в таборі для інтернованих українців м. Олександрів. Метою гуртка було фізичне виховання «членів Української нації, перебуваючих у таборі, виховання серед них національного почуття, дисципліни і громадськості» (ф. 2292, оп. 2, спр. 13, арк. 5). Гурток мав право на свій прапор, відзнаки і однострій.

Із середини 20-х років першість в еміграційному спортивному рухові переймають на себе сокільські осередки. Починає діяти повноцінне руханкове товариство «Український Сокіл» в Подєбрадах. 7 лютого 1926 р. відбулись установчі збори товариства. Хоча «Український сокіл» офіційно політичних завдань не проголошував, а все ж пропагував ідею незалежного існування українського народу. У ЦДАВО України зберігаються документи цього товариства. Фонд 4361 налічує 34 справи за 1924-1934 рр. Згідно огляду з історії заснування та діяльності Руханкового товариства «Український сокіл» в Подєбрадах, товариство складалося виключно зі студентів УГА, «перші соколи українці в Подєбрадах з року 1922 по рік 1926 були лише членами руханкового товариства «Сокіл» (чеського) та входили до складу спортивного клубу при Академії...» (ф. 4361, оп. 1, спр. 11, арк. 1-5).

З документів фонду дізнаємося про заснування Руханкового товариства «Сокіл-батько» у м. Львові: «Ще в 1892 р. повстало між свідомими українськими громадянами думка заснувати руханкове товариство по зразку чеських сокільських товариств. Сталося це під свіжим враженням приїзду чеських соколів до Львова на свято польського Сокола. Статут товариства

уложив Володимир Лаврівський по зразку чеському. Перші загальні збори, на котрих обрано було старшину й голову товариства Василя Нагірного відбулося 11 лютого 1894 р. у Львові... З огляду на ідейну злуку з чехами більшістю голосів ухвалено було дати товариству назву «Сокіл», хоч і були прихильники історичної козацької назви «Січ». Так повстало Львівське товариство «Сокіл», що своїм завдання поставило фізичне й моральне виховання українського народу...» (ф. 4361, оп 1., спр. 16, арк. 1-5).

У фонді також можна знайти статuti Союзу українських сокільських організацій Чехословаччини (ф. 4361, оп. 1, спр. 8, арк. 1), Руханкового товариства «Український Сокіл» в Подєбрадах (ф. 4361, оп. 1, спр. 1, арк. 40-45, спр. 5, арк.1 -8) та статут товариства чеською мовою (ф. 4361, оп. 1, спр. 30); звіти про діяльність товариства за 1923 р., 1928-1930 рр., в яких, крім іншого, йдеться про вправи товариства, запорізькі змагання, пожарництво (ф. 4361, оп. 1, спр. 2, арк. 1-8, спр. 12, спр. 17, арк. 1-5, спр. 22); членські книжки, посвідчення членів товариства з окремими фотокартками (ф. 4361, оп. 1, спр. 3) та списки членів товариства (ф. 4361, оп. 1, спр. 34); заяви про вступ до товариства (ф. 4361, оп. 1, спр. 10, спр. 4, арк. 28-58) та зошит з записами найважливіших подій товариства (ф. 4361, оп. 1, спр. 7).

Окремим джерелом для вивчення історії українського еміграційного спортивного руху є статті про сокільство, які також зберігаються у фонді 4361. Наприклад, стаття Йозефа Тругляржа, «побратима», який «вивів українських соколів з вузько-спортового на ідейно-національний сокільський шлях», «Основи сокільської ідеї». В ній можемо прочитати наступне: «Сокільство є перш за все фізичним вихованням народу, всього народу... Сокільство хоче, щоб увесь народ був фізично й морально здоровим, сильним і гарним... Сокільство є національним вихованням, шляхетно-націоналістичним, позбавленим всякого безоглядного шовінізму. «Чужих прав шануй, але своїх нікому ніколи не даруй»... Сокільство є вихованням демократичним...» (ф. 4361, оп. 1, спр. 23, арк.50-52). Співзасновник «Українського соколу» в м. Подєбрадах Василь

Прохода в статті «Українське сокільство за кордоном» далі розвиває думку: «Сокільська ідея є вихованням фізичним і духовним, націоналістичним, демократичним, соціальним — для вільного незалежного життя. Сокільство є перш за все фізичним вихованням цього народу...З фізичного виховання при його належній постановці випливає й моральне та духовне виховання...». (ф. 4361, оп. 1, спр. 24, арк. 1-27).

Про спортивні змагання свідчать наступні документи: доповідь начальника товариства про підготовку та проведення спортивного вечора в Подєбрадах (ф.4361, оп.1, спр.13); повідомлення про День Українського сокола в Ржевницях: «Програму руханково-легкоатлетичного попису виповнили: 1) похід соколів і сокілок (з прапором союзу), 2) піднесення національного українського прапору та відспівання сокільського укр. Гімну, 3) промова культ-осв.референта союзу, 4) здвигові вправи вільноруч-побратимів, 5) вправи сестер сокільського доросту (учениць гімназії), 6) трійкові вежі, 7) руханковий образ «Журавлі», 8) показова лекція легкої атлетики, 9) легкоатлетичні змагання, 10) змагання у відбиванці між «Українським Соколом» - Прага та «Українським Соколом» - Ржевниці...» (ф. 4361, оп. 1, спр. 29, арк. 9-11).

У Чехо-Словаччині діяла низка сокільських осередків — у Празі, Подєбрадах, Пршібрамі, Ржевницях, Ліберці та інших містах. Чеський політикум прихильно ставився до української еміграції на відміну від урядовців інших країн. Так, серед документів Руханкового товариства «Український сокіл» зберігається звернення та резолюція українських сокільських організацій з протестом проти пригноблення українських емігрантів у Польщі (ф.4361, оп.1, спр.20).

У фондї 1078 Головне управління Генерального штабу УНР знаходимо статут спортивного товариства «Український Сокіл» в м. Каліші, в якому визначено: «Товариство носить назву «Український Сокіл» української еміграції в Каліші. Містом осередку і тереном діяльності є місто Каліш. Товариство є особою правною, і як таке, користується всіма правами належними українській

еміграції на терені Речі Посполитої Польської. Ціль і завдання товариства є розвивати, пропагандувати і розповсюджувати всі роди спорту поміж української еміграції в Польщі...» (ф. 1078, оп. 2, спр. 333).

Поступово український сокільський рух набуває нових форм, організуються нові сокільські осередки. В 1931 р. формується Союз українського сокільства за кордоном, який об'єднував близько 500 осіб. Головною метою було поширення сокільського руху серед українців на чужині.

У ЦДАВО України зберігається ф.4360 Союз українського сокільства за кордоном м.м. Подєбради, Прага (Чехо-Словаччина) за 1931-1935 рр. Серед документів цього фонду є статті «Руханка», «Руханка гартує тіло і духа» (ф. 4360, оп. 1, спр. 6, арк. 1, спр. 9, арк. 5-9), «День Українського сокола в Ржевнях» (ф. 4360, оп. 1, спр. 6, арк. 8), стаття голови руханкового товариства «Сокіл-Батько» у Львові І. Боберського про користь руханки (ф. 4360, оп. 1, спр. 8, арк. 6-7); фотокартки І. Боберського та членів сокільських товариств (ф. 4360, оп. 1, спр. 12); значки та емблеми українських сокільських організацій (ф. 4360, оп. 1, спр. 13).

Тут доречно згадати про Івана Боберського, якому було надано заслужений і правдивий почесний титул «Батько української фізичної культури». І. Боберський — перший популяризатор української фізичної культури як засобу пробудження національної свідомості народу.

Як філолог, Іван Боберський багато працював над створенням української спортивної термінології. Він вимагав в українській фізичній культурі українського духу й рідного вислову. Боберський створив такі новотвори, як «сітківка» (волейбол), «копаний м'яч», (футбол), «лещетарство» (лижний спорт), «булавка» (метальна громада), «стусан» (бокс) та інші.

У ЦДАВО України зберігається особовий фонд Івана Миколайовича Боберського за номером 4379 і назвою Боберський Іван (1873-1947) — педагог, діяч ЗУНР-ЗОУНР, голова товариства «Сокіл-Батько» у м. Львові, повноважний представник ЗУНР у США і Канаді.

Фонд, здебільшого, представлений друкованими копіями листів І. Боберського до різних осіб за 1924, 1927-1943 рр. (ф. 4379, оп.1, спр.спр. 3-20). Також є копія щоденника Боберського за 1918-1919 рр. (ф. 4379, оп. 1, спр. 21), чернетки статей різних авторів про І. Боберського з нагоди 70-річчя з дня його народження (ф. 4379, оп. 1, спр. 22), статті І. Боберського про розвиток спорту (ф. 4379, оп. 1, спр. 2).

У ф. 4361 Руханкове товариство «Український сокіл» у м. Подебрадах (Чехо-Словаччина) є інформація про засновника чеського сокільського руху Мирослава Тирша. «Тирш був запрошений до руханкового товариства. Однак коли довідався, що члени товариства хочуть щоб товариство було чисто німецьке, піддав думку заложення самостійного чеського товариства руханкового...Тирш став не лише закладателем нового товариства, яке називалося «Руханкове товариство Празьке», але і творцем ідеологічного підкладу організації, котра з неї виросла під іменем «Сокіл»...» (ф. 4361, оп. 1, спр. 33, арк. 28-30). С. Черняхівський у статті «Пройдений шлях» описує історію розвитку українського сокільства та згадує про головного ідеолога чеського сокільства Мирослава Тирша: «В ідею сокільства Тирш вложив все найкраще й найцінніше, що витворив його творчий дух наслідком його довголітньої розумової праці, яка була надиктована його великою любов'ю до людини взагалі, а до всього народу зокрема. Він хотів об'єднати в сокільстві всіх тих, кому найдорожчим була доля цілого народу, хто з доброї волі готовий був віддати всі свої сили для добра загалу, хто без жодного примусу визнавав, що одиниця ніщо — ціле все...Тирш вказав на простий, але певний шлях до успіху в життєвій боротьбі. Він вимагав від кожного його чесною, ретельною, хоч і мало помітною працею, до якої хто здібний, а передумовою інтенсивної працездатності являється здоров'я тілесне, зосередження фізичної енергії, яка дає підставу до почуття певності в собі і витворює відвагу фізичну й духовну...» (ф. 4361, оп. 1, спр. 23, арк. 2-30).

Аналізуючи діяльність українського емігрантського спортивного руху,

треба відзначити й таку організацію як Руханкове товариство «Січ» в Подєбрадах. Товариство було засновано в 1925 р., а вже у 1927 р. члени товариства брали участь в Міжнародній робітничій олімпіаді. На зберіганні у ЦДАВО України є ф. 4374 Руханкове товариство «Січ» в м. Подєбрадах за 1926-1933 рр. та нараховує 4 справи. Серед документів цього фонду є статут товариства чеською мовою (ф. 4374, оп. 1, спр. 1, арк. 1-2) та список членів товариства (ф. 4374, оп. 1, спр. 4, арк. 1-8).

Історія українського еміграційного спортивного руху не буде повною без дослідження діяльності українських пластунів. У міжвоєнний період нового розвитку український пластовий рух набув на еміграції, зокрема, в Чехословаччині. Ще в 1921 р. в Чехословаччині, а саме, в Празі та Подєбрадах, були створені пластові дружини за зразком чеських скаутських організацій. Потрібно зазначити, спорт відігравав важливу роль в пластовому житті українців. Через фізичні вправи, ігри, спортивні змагання пластуни гартували не тільки тіло, а й розвивали в собі готовність в будь-який момент долучитися до боротьби за відновлення власної держави. Тобто фізичне виховання було невід'ємною частиною патріотичного вишколу пластунів.

Всі пластівські гуртки підпорядковувались Верховному пластовому укладу у м. Львові, який був ліквідований у 1930 р. На чолі українських пластунів за кордоном з 1930 р. став створений у м. Празі Союз українських пластунів-емігрантів, документи якого відклалися у фонді ф. 4016 Союз українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) в м. Празі (Чехо-Словаччина). Серед документів цього фонду — статuti СУПЕ; основні положення про організації українських пластунів; програма організації та діяльності літніх таборів союзу в 1931 р.; звіти про діяльність СУПЕ та її референтів; статті, щоденники та фотокартки українських пластунів. Цікавою для вивчення спортивного руху в пласті є стаття невідомого автора «20 років вузівського спорту» чеською мовою (ф. 4016, оп. 2, спр. 44).

Велика група документів особового фонду видатного вченого,

громадського й політичного діяча С. Сірополка інформує про діяльність пластових організацій на еміграції та засвідчує активну участь його в русі пластунів та скаутів. Серед документів фонду - протокол I-го загального з'їзду СУПЕ у Празі від 2 листопада 1930 р. (ф. 4433, оп. 2, спр. 136, арк. 5-7зв.): на з'їзд були запрошені гуртки і курені з Варшави, Кракова, Калішу, Познані, Данцігу, Парижу і Брно, окремі пластуни; статут (ф. 4433, оп. 2, спр. 137, арк. 8-9) та акти ревізійних комісій СУПЕ (ф. 4433, оп. 2, спр. 126); протоколи засідань з'їздів та команд українських пластунів (ф. 4433, оп. 2, спр. 136); їх статuti та закони (ф. 4433, оп. 2, спр. 137); заяви, посвідчення та списки скаутів (ф. 4433, оп. 2, спр. 129, 135); програми, оголошення, пластові календарі та листівки (ф. 4433, оп. 2, спр. 128, 132, 134) тощо. У фонді відклалося чимало статей з історії пласту (ф. 4433, оп. 2, спр. 111-121, 124, 125), тексти виступів С. Сірополка на засіданнях пластових товариств (оп. 2, спр. 123), його табірний щоденник (ф. 4433, оп. 2, спр. 122), а також документи службової діяльності в Союзі українських пластунів (ф. 4433, оп. 2, спр. 126-137). Доповнюють історію українського пласту і документи цієї тематики інших авторів, зібрані С. Сірополком, зокрема про з'їзди юнаків-скаутів (ф. 4433, оп. 2, спр. 138-139), а також перелік літератури з історії української пластової організації (оп. 2, спр. 140), статті, видрукувані в газетах та журналах (ф. 4433, оп. 2, спр. 141-143).

Важливим джерелом для дослідження українського емігрантського спортивного руху є документи особового фонду В. Петріва, що зберігаються в ЦДАВО України. Фонд за номером 3947 і назвою Петрів Всеволод Миколайович (1883-1948) — генерал-хорунжий армії та військовий міністр УНР, викладач Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі, дійсний член НТШ містить описання фізичних вправ, складених і викладених Петрівим у праці «Лугові вправи топірцями» (ф. 3947, оп. 2, спр. 5)» тексти бесід Петріва про методику фізичних вправ для пожежників (ф. 3947, оп. 2, спр. 6); статті Петріва про фізичне виховання «Фізична вихова людності», «Шляхи фізичної вихови на Україні», «Фізвиховні

та фізкультурні системи» та інші (ф. 3947, оп. 2, спр. 15), та про необхідність вивчення історії членами спортивних товариств (ф. 3947, оп. 2, спр. 16); друкована копія промови Петріва у справі співпраці з фізкультурниками СРСР (ф. 3947, оп. 2, спр. 31, арк. 21-26); проекти впорядкування робітничих руханкових організацій на Підкарпатті, складені Петрівим (ф. 3947, оп. 2, спр. 1).

Також серед документів цього фонду є праці інших авторів на спортивну тему, а саме: праця невстановленого автора про гімнастичні вправи у перекладі І. Прокопова (ф. 3947, оп. 1, спр. 22), праця «Українські вправи вільноруч», складені Ю. Гавруном (ф. 3947, оп. 1, спр. 23).

Про організацію та діяльність спортивного товариства Української гімназії в Ржевницях йдеться у статті «З царини українського спорту на еміграції в ЧСР»: «Широко розвинута система спортових організацій в ЧСР не могла не вплинути й на нашу еміграцію осіб на молодь... З самого початку впорядкування чеського спортового клубу в Жевницях, там почали брати участь поодинокі учні української гімназії, однак поскільки вони визначилися доброю грою та кількістю їх постійно збільшувалась, з'явилась думка створення окремої української організації...» (ф. 3947, оп. 2, спр. 10).

У документах фонду 3947 є інформація про участь українських січовиків у II-й робітничій олімпіаді Чехословацькій у Празі (ф. 3947, оп. 1, спр. 2). Всеволод Петрів збирав часописи та газети зі статтями про спорт; програми II-ої робітничої олімпіади в м. Празі (чеською мовою) (ф. 3947, оп. 1, спр. 9); статут Українського січового союзу; копія листа до Інтернаціонального соціалістичного об'єднання спорту та фізичної культури (чеською мовою) (ф. 3947, оп. 1, спр. 24); звіт про діяльність VII конгресу соціалістичного спортивного інтернаціоналу в Карлових Варах (чеською мовою) (ф. 3947, оп. 2, спр. 31, арк. 27-63).

Зазначимо, що у фонді 4465 Колекція документів і матеріалів українських емігрантських установ, організацій та різних осіб відклалася інструкція для

старшин руханкового товариства за 1926 р. (ф. 4465, оп. 1, спр. 333).

Серед фондів ЦДАВО України є ф. 4369 Спортивний клуб «Запоріжжя» в м. Варшаві за 1938-1939 рр. Три справи фонду містять повідомлення управи клубу про проведення в парку Падеревського спортивних тренінгів з легкої атлетики, сітківки (ф. 4369, оп. 1, спр. 1, арк. 13-16), список членів клубу від 1 травня 1939 р. (ф. 4369, оп. 1, спр. 2, арк. 1). Особливо цікавою для дослідження розвитку спортивного руху є книжка Едварда Жарського «Основи спортивного тренінгу» (ф. 4369, оп. 1, спр. 3).

У кінці огляду документів з історії розвитку українського еміграційного спортивного руху доцільно згадати про окремі сторінки спорту в Україні. Так, з документів фонду 3835 Організація української націоналістичної молоді «Січ» мм. Львів, Рівне за 1941 р. дізнаємося про значення фізичного виховання українців. У фонді відклався тимчасовий правильник організації української націоналістичної молоді: «Завданням організації є дбання про всестороннє духовно-моральне, фізичне та фахове виховання української молоді на основах українського націоналізму з метою дати українській державі повноправних громадян-борців за її силу і велич... Ціллю фізичного виховання є розвинути силу і справність. Розвивати спорт загально і індивідуально...» (ф. 3835, оп. 1, спр. 1). Також у фонді збереглися малюнки та опис фізкультурних вправ організації «Січ» (ф.3835, оп.1, спр.3).

Досліджуючи документи українського емігрантського спортивного руху за фондами ЦДАВО України, можна зробити певні висновки:

- у таборах військовополонених та інтернованих українців на території Німеччини, Австрії, Чехословаччини та Польщі розпочалась перша сторінка історії українського спорту за межами українських земель;
- спортивні інституції сприяли зміцненню морального стану українського депортованого вояцтва, підтримували рівень його військово-фізичної підготовки;

- спортивні інституції були важливим чинником культурно-просвітницької роботи серед колишніх бійців, одним із факторів українізації військовиків;
- діяльність українських спортивних, сокільських, січових та пластових товариств українських емігрантів сформувала засади подальшого розвитку українського спорту в умовах діаспори ряду західних держав.

- 1 Пелагеша Н. Є. Спорт як соціокультурний чинник формування національної ідентичності//Стратегічні пріоритети. - № 1. - 2009. -<http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/10/9.pdf>. - Назва з екрана.
- 2 Див., напр., О. Вацеба. Український еміграційний рух першої третини ХХ ст./О. М. Вацеба// Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: зб. наук. пр. РЕП. - Рівне. - 1999. - С. 52-63; Герцик М. С. Спортивний рух української еміграції першої третини ХХ-го ст./М. С. Герцик, О. М. Вацеба//Традиції фізичної культури в Україні: зб. наук. ст. - К. - 1997. - С. 97-109; О. Гук. Система фізичного виховання молоді в Західній Україні у 1917-1939 роках/http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/2012_98_1/Guk.pdf. - Назва з екрана; О. Гуменюк. Союз українських пластунів-емігрантів в Чехословаччині в контексті міжнародного руху скаутів/Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». - 2015. - Вип. 23. - С. 55-58; Пелагеша Н. Є. Спорт як соціокультурний чинник формування національної ідентичності/Стратегічні пріоритети. - № 1. - 2009. -<http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/10/9.pdf>. - Назва з екрана. та ін.
- 3 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) — ф. 4703, оп. 2, спр. 2, арк. 15-23; арк. 28-30; арк. 31-33; спр. 1, арк. 1-4; спр. 39, арк. 9, 10, 16, 22; 84-89, 91, 93, 98;
- 4 Яковлева Л. Празькі фонди в Києві//Пам'ятки України: історія і культура. - 1994. - № 3-6. - С. 120-122
- 5 Мозохіна Є. Освітні курси полонених українців у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) 1914-1918 рр./Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. К. - 2014. - № 5. - С. 29-31
- 6 Саєвич Й.Й. Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту <http://mydisser.com/ua/avtoref/view/15750.html#>. - Назва з екрана.